

פרשת בראשית

הרב זאב ויטמן

עץ הדעת ועץ החיים

ועוד יש לתמוה, אם הקב"ה לא רצה שהאדם יידע להבחין בין טוב לרע, מדוע ולמה הוא נוטע את עץ הדעת בגן? שאלה זו יש לשאול גם לגבי עץ החיים – לשם מה ניטע עץ זה אם אין כל כוונה לאפשר חיי נצח לאדם?!

ותמיהה חמישית ואחרונה – אם הקב"ה אכן לא רצה שהאדם יידע להבחין בין טוב לרע, מדוע שלא ישלול מהאדם יכולת זו? העונשים שנתן הקב"ה בסוף הסיפור שינו דברים במציאות: האדמה שאמורה הייתה להצמיח כל טוב ללא עמל תצמיח כעת רק קוץ ודרדר, האישה שאמורה הייתה ללדת ללא צער תלד כעת בעצב, והנחש ילך על גחונו. באותה מידה יכול היה הקב"ה להעניש את האדם בשלילת יכולת ההבחנה בין טוב לרע, שנקנתה לו באיסור.

התמיהות הללו ואחרות נוספות הובילו את הר"ן להחליט לדלג ולא לפרש פרק זה, וכפי שכותב האברבנאל:

הפרשה הזאת יש מהמפרשים פירשוה כפי פשט הכתובים, ובדרך הזה הלך רש"י והרמב"ן, וגם ראב"ע הסביר פנים לדרך הזה באמרו שהיו הדברים כמשמעם, והדרך השניה הוא שאין הסיפור הזה כפי פשוטו ולא היה ממנו דבר, אבל הוא כולו צורה ורמז המשליי, וזה דרך הרב המורה והוא ג"כ באמת דרך הראב"ע וזה סודו, והרלב"ג גם כן בפירושו לתורה וכל האוחזים דרכם ושותים מימיהם בפייהם ירצו סלה... ואחשוב שהספקות שהגיעו אצל הרב החסיד רבינו נסים הביאוהו להימנע מלפרש הפרשה הזאת כי לא עצר כח נגד בני עמו לפרשה על צד הצורה (האלגוריה), וכפי פשוטה לא יכול לה, ויאמר בלבו אשמרה לפי מחסום. ולכן בפירושו שהתחיל לעשות בתורה דילג מפרשת אלה תולדות השמים והארץ עד והאדם ידע את חוה אשתו, כי פחד פן ישכנו נחש בלי לחש ולכן לא פירש בכל פסוקי הפרשה הזאת דבר קטן או גדול³. וקרוב לזה עשה הרמב"ן רבו. כי עם היות שלא מנע הביאור בהחלט

אחד הסיפורים התמוהים ביותר בתורה הוא סיפור עץ הדעת ועץ החיים. הקב"ה שם את האדם בגן עדן ומצמיח בגן זה כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל, ובתוך הגן נמצאים עץ החיים ועץ הדעת טוב ורע. הקב"ה אוסר על האדם לאכול מעץ הדעת¹, ומאיים על האדם שביום אכלו מהעץ הזה מות ימות. כידוע, האדם ואשתו אוכלים מעץ הדעת והם לא מתים בו ביום. לא זו בלבד, אלא שהאדם זוכה לאריכות ימים מופלגת של קרוב ל-1000 שנה. מתברר שהנחש צדק בדבריו לאישה:

לא מות תמתון. כי ידע אלהים כי גיוס אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם פא-להים ידעי טוב ורע. (בראשית ג, ד).

תמיהה שנייה קשורה לעניין ההבחנה בין טוב ורע. בעינינו ההבחנה זו הינה מעלה ולא חיסרון, ולכן קשה להבין מדוע האדם לא נברא ביסודו כמי שיודע להבחין בין טוב לרע ומדוע קניית דעת זו כרוכה בחטא שעונשו בצידו.

תמיהה שלישית היא הסתירה שיש לכאורה בעניין הדמיון בין האדם לא-להים. בפרק א' אנו שומעים על כך שהאדם נברא בצלם א-להים מתוך מחשבה תחילה:

ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו ויירדו בדת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש הרמש על הארץ. ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אתו ונקבה ברא אתם. (בראשית א, כז-כח).

לעומת זאת, בפרק ג' מסופר כי הדמיון בין אדם לא-להים מקורו בחטא של האכילה מעץ הדעת. הדבר נאמר על ידי הנחש בדבריו שהובאו לעיל, ולאחר מכן בסוף הפרשה גם הקב"ה עצמו אישר את הדברים:

הן האדם היה פאחד ממנו לדעת טוב ורע...

(בראשית ג, כב).²

1 יש לשים לב שהאיסור מתייחס רק לעץ הדעת ולא לעץ החיים, למרות שהאישה בדבריה לנחש אומרת שה' אסר עליהם לאכול מהעץ שבתוך הגן ושם כידוע היה גם עץ החיים.

2 יש לציין שגם בריאת האישה שמתוארת בפרק א' כבריאה מלכתחילה של האדם כזכר ונקבה מתוארת בפרק ב' כתשובה וכפתרון לחסרון ראשוני בבריאה:

ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו. ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו... ולקדם לא מצא עזר כנגדו. ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם וישן ויקח אחת מצלעותיו ויסגר בשר תחתנה.

ויבן ה' אלהים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה ויבאה אל האדם. ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת. על כן יעזב איש את אביו ואת אמו וידבק באשתו והיו לבשר אחד (בראשית ב, יח-כד).

3 יש להעיר על דברי האברבנאל הללו, שהר"ן כן מפרש את פרשת גן עדן בדרוש הראשון בדרשותיו. פירושו קרוב לפירוש האברבנאל שנראה להלן.

על מנת ליישב קושיה זו יש לומר, שהאדם היה אמור להיות בן אלמוות, אך האכילה מעץ הדעת גרמה לכך שהוא לא יחיה לעולם. בכוחו של עץ החיים היה לתקן את הנזק והקלקול שנגרם בעטייה של האכילה מעץ הדעת, ולהשיב את האדם למעמדו הקודם כבן אלמוות, וגירושו של האדם מגן עדן נועד למנוע ממנו לשנות את גזר דינו זה של הקב"ה על ידי האכילה מעץ החיים⁴.

גם פירושו השני של הרמב"ן קשה – סוף סוף לא רק שהאדם לא מת בו ביום, אלא הוא חי 930 שנה, הרבה מעל הממוצע של בני תקופתו⁵. ואם כן, היכן הוא נענש בעונש המיתה שהיה חייב בו? בנוסף לכך, הכתובים עצמם מעידים שעונשו לא היה עונש מיתה אלא עבודה קשה:

אָרוּרָה הָאֲדָמָה בְּעִבּוּרָךְ בְּעֵצְבוֹן תֹּאכְלֶנָּה לֹל יְמֵי חַיֶּיךָ. וְקוֹץ וְדַרְדַּר תִּצְמַיִחַ לָךְ וְאֶכְלָתָ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה. בְּזַעַת אַפְיֶיךָ תֹּאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֶךְ אֶל הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי עֵפֶר אֶתָּה וְאֶל עֵפֶר תָּשׁוּב.

(בראשית ג, יז-ט)⁶

האברבנאל מציג פירוש שונה. לדעתו, הקב"ה אסר על האדם לאכול רק מעץ הדעת, ואילו עץ החיים היה מהעצים שלכתחילה היה מותר לאדם לאכול את פריים. פרי עץ החיים מנע, לדעת האברבנאל, את הזדקנות האדם ואת מותו. לדעתו, לולי חטאו היה האדם חי לעולם, כיוון שהוא חי בתנאים אידיאליים ואופטימליים מבחינת מזון, אור, מים, השגחה ושמירה א-להית וכו'. תנאים אלה היו מונעים כל מחלה וכל סיבה אחרת למוות, וההזדקנות הטבעית הייתה נמנעת בעזרת הרפואה שיש בפרי עץ החיים. רק הרחקתו של האדם מגן עדן ומעץ החיים הן שגרמו לכך שהוא ימות בסופו של דבר – הוא התרחק מהתנאים האופטימליים הללו ונאלץ להוציא אנרגיה רבה, גופנית (בזעת אפיך) ונפשית (בעצבון), למלחמה באדמה המוציאה לו קוץ ודרדר, וזה מה שהביא לכך שבסופו של דבר הוא ישוב אל האדמה שממנה לוקח וימות.

פירושו זה של האברבנאל עונה על קשיים רבים – מדוע הקב"ה נטע את עץ החיים בגן, מה פירוש "ביום אכלך ממנו

מכל הפרשה, הנה הסתיר פניו ברוב הפסוקים ולא ביאר בהם דבר. (אברבנאל, בראשית פרק ב, לאחר השאלות).

אכן, כדברי האברבנאל, גם הרמב"ן, מגדולי פרשני הפשט, עוסק רק בחלק מהשאלות הקשות שבפרשתנו, ואף שם דבריו לא מיישבים את הקשיים באופן מוחלט.

בעניין מהותו של עץ הדעת טוב ורע, הרמב"ן דוחה את גישת המפרשים שטענו ש'דעת טוב ורע' הוא יצר המין, ושהאכילה מעץ הדעת הביאה לאדם את תאוות המשגל. וזאת בעקבות דברי הנחש שידיעת טוב ורע יש בה דמיון לא-להים "והייתם כא-להים יודעי טוב ורע", ואף הקב"ה עצמו מאשר את דברי הנחש: "הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע".

לדעת הרמב"ן, לפני החטא עשה האדם בטבעו מה שראוי לעשות, כפי שעושים השמיים וכל צבאם את פעולתם בהתאם לטבע שנקבע בבריאתם, ללא כל רצון וללא כל רגש, ובעקבות האכילה מעץ הדעת רכש האדם את תכונת הרצון העצמי – לעשות דבר הנראה בעיניו טוב, ושלא לעשות דבר הנראה בעיניו רע. רצון זה, מבחינה מסוימת, הינו תכונה ומידה א-להית, אך מבחינה אחרת הוא בעייתי לאדם, מכיוון שהוא מקשה עליו לעשות את טבע בריאתו ותכליתו בגלל יצרו, תאוותו ורצונו העצמיים.

הקושי בפירושו זה של הרמב"ן הוא שלכאורה יש בדבריו סתירה מיניה וביה – אם לפני האכילה לא היה לאדם רצון ותאוה והוא היה עושה מה שנקבע בטבעו ובבריאתו ללא כל רצון עצמי, הרי שאי אפשר להבין איך האדם חטא ואכל מעץ הדעת, ומה מקום יש לצוות עליו ולאסור עליו איסור. גם עדות התורה "ותרא כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינייכם" (בראשית ג, ו) מורה שעוד קודם לאכילה מעץ הדעת, היו לאישה תאוה, הבחנה בין טוב לרע ויכולת לפעול על פי רצונה גם בניגוד לטבעה ולתכלית בריאתה.

הרמב"ן מדבר גם על היחס בין איום הקב"ה "כי ביום אֶכְלֶךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת" (בראשית ב, יז) ובין העובדה שהאדם לא מת ביום אוכלו. הרמב"ן מביא את דעת חז"ל שלולי חטאו, האדם לא היה מת לעולם, והאכילה מעץ הדעת גרמה לכך שהאדם לא יהיה בן אלמוות. לדעתם, זו משמעות העונש "מות תמות". הרמב"ן מביא הסבר נוסף ולפיו פירוש הביטוי "ביום אֶכְלֶךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת" הוא שביום האכילה תהיה בן מוות, כלומר חייב מיתה, וה' יבצע את עונש המוות ברגע המתאים והרצוי מבחינתו, קודם למועד שנקבע מראש למוותו.

שני פירושים אלה של הרמב"ן טעונים הסבר. פירוש חז"ל קשה, שהרי עץ החיים הוא זה שגורם לכך שהאדם יחיה לעולם, וכמו שקודם לאכילה מעץ הדעת האדם לא ידע להבחין בין טוב לרע, כך גם קודם לאכילתו מעץ החיים הוא לא היה חי לעולם, וכל גירושו מגן עדן והצבת הכרובים בפתח הגן נועדו כדי למנוע ממנו את האפשרות שהוא יאכל מעץ החיים ויחיה לעולם.

4 כך נראה מדברי הרמב"ן בסוף פרק ג "רצה הקדוש ברוך הוא שתתקיים גזירתו במיתת האדם, ואם יאכל מעץ החיים שנברא לתת לאוכליו חיי עולם תבטל הגזרה, או שלא ימות כלל, או שלא יבא יומו בעת הנגזר עליו ועל תולדותיו. והנה עתה שהייתה לו בחירה שמר העץ הזה ממנו, כי מתחילה לא היה עושה אלא מה שיצווה, ולא אכל ממנו כי לא היה צריך" (המילים "כי מתחילה לא היה עושה אלא מה שיצווה" אינן ברורות, ולכאורה, קשיא רישא לסיפא: ברישא נראה שלפני החטא לא היה צורך בשמירה מפני האכילה מעץ החיים מפני שקודם האכילה מעץ הדעת האדם לא היה עושה אלא מה שיצווה, אך בסיפא של דבריו הוא אומר "ולא אכל ממנו כי לא היה צריך", ונראה שכוונתו לפירוש חז"ל לפיו קודם האכילה מעץ הדעת היה האדם חי לעולם גם מבלי לאכול מעץ החיים).

5 על שני אנשים בלבד בכל ההיסטוריה האנושית מסופר שחיו יותר מאדם הראשון – ירד ומתושלח.

6 המשפט "עד שובך אֶל הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי עֵפֶר אֶתָּה וְאֶל עֵפֶר תָּשׁוּב" נראה לכאורה כתומך בגישת חז"ל שגזרת המיתה נגזרה על האדם רק בעקבות האכילה מעץ הדעת, וראה על כך להלן.

לתאר את ריבוי התאוה כ"והייתם כא-להים" – האברבנאל נדחק, ומציע מספר פירושים שקשה לקבלם. פירוש הראשון הוא שהדמיון לא-להים הוא בבריאת חיים – אכילת פירות עץ הדעת תביא לריבוי התאוה ולהולדת בנים ובנות, ובריאת חיים זו היא הדמיון לא-להים. אך לשיטתו, גם קודם לאכילת הפרי האדם ואשתו יכלו להוליד ילדים, ולצורך זה הספיקה ראיית הפירות או מישושם, וממילא לא ברור במה ריבוי התאוה כעת הופך אותם להיות דומים לא-להים. גם את הביטוי "ונפקחו עיניכם" מסביר האברבנאל באופן דחוק ורחוק ממשוטו של מקרא, בכך שכעת יפקחו עיני האדם להביט על יופיה של אשתו והוא יתאוה לה.

פירוש נוסף שמציע האברבנאל הוא שהפסוק "הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע" נאמר בלשון תמיחה: האם האדם נברא בצלם א-להים (כאחד ממנו) על מנת לדעת טוב ורע, כלומר על מנת ללכת אחרי החומריות והתאוה?! לפי פירוש זה, ידיעת הטוב והרע אכן איננה התכונה שבה דומה האדם לא-להים. אולם, פירוש זה מסביר רק את דברי ה' בפסוק זה, אך לא את דברי הנחש האומר לאשה "כי ידע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כא-להים ידעי טוב ורע".

פירוש שלישי של האברבנאל הוא שהמשפט חסר והקב"ה אומר שהאדם בבריאתו היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע במובן החיובי השכלי והרוחני, והנה כעת הוא נטה לידיעת טוב ורע חומרית, וממילא כעת אין אפשרות להשאירו בגן עדן שבו יש חיי נצח, אלא יש לשלוח אותו לעבוד את האדמה אשר לוקח משם. גם לפירוש זה מתאים רק לדברי ה', אך לא לדברי הנחש.

ולכן לענ"ד עדיף לפרש, שאכן ידיעת טוב ורע הינה תכונה חיובית והיא תכונה שבה האדם אכן דומה לא-להיו. מדוע, אם כן, אוסר הקב"ה על האדם את האכילה מעץ הדעת? נראה שהתורה רוצה להעביר לנו בפרשה זו, במצווה הראשונה שנצטוו בה האדם, מסר מכונן לגבי כל מצוות התורה. לומדים אנו שעלינו למלא את צו הקב"ה, גם אם נראה לנו שהוא גורם לנו נזק, ושדווקא אי קיום הצו הוא זה שיביא לנו תועלת ויתרון גדול. אנו מחויבים לצו הקב"ה, למרות שנראה בעינינו שאי קיום הצו יקדם אותנו ויפתח אותנו בכיוונים חיוביים.

ניתן אולי לומר עוד יותר מכך: ייתכן שהאיסור על אכילת פרי עץ הדעת היה איסור זמני כניסיון לאדם, והקב"ה כלל לא התכוון שהאדם יישאר לנצח כמי שאינו יודע להבחין בין טוב לרע⁷. ייתכן שאנו עד היום משלמים את המחיר על כך שהבחנה זו בין טוב לרע נקנתה לנו בחטא וכנגד צו הקב"ה, ולא ביוזמתו של הקב"ה בעינינו ובזמנו.

מות תמות" וכיצד מתיישב הדבר עם העובדה שאדם חי קרוב לאלף שנה, כיצד מתיישב העונש שניתן בפועל לאדם עם העונש שהובטח מראש, מדוע האיסור בתורה מתייחס רק לעץ הדעת, ועוד. אך עדיין יש צורך להסביר את היחס בין עונשו של אדם ובין גירושו מגן עדן. לפי האברבנאל היה מתאים לכתוב שעונשו של האדם בעקבות חטאו ואכילתו מעץ הדעת היה הגירוש מגן עדן שמרחיק אותו מעץ החיים ומתנאי החיים האופטימליים, ואילו הכתובים אומרים שעונשו של האדם היה "בזעת אפיך תאכל לחם", והגירוש מגן עדן נועד רק למנוע מהאדם להשוות את עצמו עוד יותר לא-להים בכך שיאכל מעץ החיים ויחיה לעולם:

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע וְעַתָּה פֶּן יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וְחַי לְעֹלָם. וַיִּשְׁלַח ה' אֱלֹהִים מִגֶּן עֵדֶן לְעִבֵד אֶת הָאָדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם. וַיִּגְרֶשׁ אֶת הָאָדָם וַיִּשְׁכַּן מִקֶּדֶם לְגֶן עֵדֶן אֶת הַפָּרְדִּים וְאֶת לְהֵט הַחֲרָב הַמַּתְּהַפֶּקֶת לְשָׂמֵר אֶת דְּרָךְ עֵץ הַחַיִּים. (בראשית ג, כב-כד).

האברבנאל מפרש, לשיטתו, שהגירוש מגן עדן הוא העונש על האכילה מעץ הדעת, שהרי העונשים "בזעת אפיך תאכל לחם", "בעצבון תאכלנה", ו"קוץ ודרדר תצמיח לך" יכולים להתקיים רק אם האדם לא יהיה בגן עדן בו מזונו מצוי ללא כל עמל וטורח. זו משמעות הכתוב "וַיִּשְׁלַח ה' אֱלֹהִים מִגֶּן עֵדֶן לְעִבֵד אֶת הָאָדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם" – השילוח מגן עדן נועד להגשים את העונש "בְּזַעַת אֲפִיךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֵךְ אֶל הָאָדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ", ולמעשה להביא לכך שהאדם ישוב להיות עפר, כלומר למות, כדברי הקב"ה "כי ביום אכלך ממנו מות תמות".

אמנם, בעניין עץ הדעת גם דברי האברבנאל נשארים קשים. האברבנאל דוחה את פירוש הרמב"ן שקודם החטא לאדם לא היה רצון ובחירה, כיוון שלדעתו הרצון הוא כל מהותו של האדם, ובשל הקושי שהקשינו אנו לעיל – ללא רצון ובחירה איזה מקום יש לצוות על האדם לא לאכול מעץ הדעת? האברבנאל סבור, כדעה אותה דוחה הרמב"ן, שפרי עץ הדעת מרבה את התאוה המינית. לדעתו, ה' נטע עץ זה בגן כיוון שהייתה לו השפעה חיובית, באמצעות ראייתו או נגיעה בו, שגרמה לעורר את החשק המיני של האדם ולהביא לכך שיזדקק לאשתו על מנת לפרות ולרבות. הפרי, אם כן, נועד על מנת להתבונן בו ולמשש אותו, אך אכילתו מביאה לתאוה מופרזת שגורמת לחטא ומסיתה את האדם מייעודו, ולכן היא נאסרה. האברבנאל מסביר כך את שמו של העץ 'דעת טוב ורע' – השפעה מעטה שלו היא טובה לאדם, אך אכילת פרי מביאה להשפעה יתרה שלו שהיא רעה. בכך הוא גם מסביר את דברי הקב"ה "כי ביום אכלך ממנו מות תמות" – אכילת הפרי תפגע באיזון הנדרש לבריאותו של האדם ותביא בהכרח לכך שהוא לא יחיה חיי נצח אלא ימות.

עד כאן ראינו שהאברבנאל מתמודד היטב עם השאלה מדוע נטע ה' את עץ הדעת בגן למרות שהוא אוסר את אכילתו. אך בבואו להשיב על קושיית הרמב"ן - כיצד ניתן

⁷ בעניין זה כמו גם בעניינים רבים אחרים (ראה למשל לעיל הערה 2) שונה התיאור בפרקים ב'ג' מהתיאור בפרק א' בו דמיון האדם לא-להיו איננו נובע מחטא ואיננו דבר הנקנה לאדם בדיעבד, אלא הינו פרי יוזמתו הראשונית של הקב"ה בבואו לברוא את האדם בצלמו וכדמותו.

למרות כל התשובות שהבאנו, רבים חשים, ובצדק, שהשאלות טובות יותר מהתשובות. בני, אלעד הי"ו, הראה לי שאף הרב יהודה ליאון אשכנזי, שהרחיב מאוד בביאור פרקי הבריאה בספרו 'סוד העברי', לא פירש פרשה זו, ובפרק ו' הערה 189 כותב העורך "במחזורי הלימוד הרבים של התולדות חזר הרב אשכנזי ואמר שהוא ישוב לסיפור גן עדן בסוף השנה, אבל לא זכינו לכך".